

В. А. Савченко

Анархістські організації

АНАРХІСТСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ – об'єднання прихильників [анархізму](#). В Україні вперше з'явилися прибл. 1903 у Львові, Чернівцях, Ніжині, Одесі, Катеринославі. Це були громади «робітничої змови» – «махаївці» (існували лише у 1903–04) та анархісти-комуністи (організація «Хліб і воля», «хлібовольці» – кропоткінського спрямування; їхній ідеол. та організац. центр був у Лондоні та Женеві). У складі цих об'єднань переважали декласовані елементи міста, були дрібні виробники, бідні селяни, интернац. інтелігенція та студентство. Форми боротьби: політ. і екон. терор, експропріації, селян. бунти, стихійні повстання, широка пропаганда та агітація. У 1903–10 анархісти співчували ідеї незалеж. України, але після проголошення УНР більшість із них виступила проти укр. державності. Станом на 1906 майже у 70-ти укр. містах і селах існували анарх.-комуніст. організації, не зв'язані між собою ні організаційно, ні ідеологічно; нараховували бл. 3 тис. чл. Крім «хлібовольців», в Україні виникають А. о. «безначальців» – прихильників терорист. дій; «чорнознаменців» та «безмотивників» – провідників невмотивованого терору проти буржуазії; «комунарів» – організаторів мас. повстань і створення комун. Того ж 1906 більшість «комунарів» заарештовано в Катеринославі. Одними з перших творців А. о. в Україні стали Н. Музель, І. Ґросман, А. Барон, І. Жук, В. Антоні, Н. Романов. Анархісти-комуністи провели низку гучних терорист. актів проти вищих представників імпер. влади, керівників поліції, фабрикантів.

А. о. синдикаліст. спрямування (бл. 1 тис. чл.) виникають 1905 з початком мас. профспілк. руху в Києві, Одесі, Кривому Розі, Харкові. Центром синдикалізму в Україні була Одеса, лідером – керівник «Союзу комуністів» і «Південно-російської групи анархістів-синдикалістів» *Д. Новомирський*. 1906–07 група видрукувала «Програму синдикального анархізму» та «Маніфест анархістів-комуністів», орієнтуючись на які, здійснила низку терорист. актів: пограбування Одес. відділення Петербур. комерц. банку, вибухи на пароплавах Рос. товариства пароплавства і торгівлі та інші, внаслідок чого була ліквідована поліцією. Анархісти-синдикалісти, що вважали профспілки найвищою формою організації робітничого класу, відомі акціями «прямої дії» – бойкотами, саботажами, страйками, актами екон. терору: вибухами на заводах, пароплавах, експропріаціями в банках; убивствами підприємців і кер. виробництва. Нечисленні гуртки анархістів-індивідуалістів (усього 200–250 осіб) існували в Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі,

Севастополі, Ялті від 1905. Одним із лідерів цього напрямку був А. Андреев- Богданов, який 1907 створив бойову дружину «Свобода всередині нас». Анархісти-індивідуалісти не відіграли помітної ролі в історії України.

Найбільший вплив анархісти мали в Катеринославі, Одесі, Олександрівську, робітн. містечках Донбасу, де у 1905–07 переходили до мас. актив. дій проти уряду: до «міської партизанської війни» з допомогою загонів самооборони, організації мас. заворушень, експропріацій і терору, страйків (страйк моряків і портовиків у Одесі 1906–07, захоплення околиць Катеринослава і створення там «анархістських республік»). Деякі А. о. перетворилися на банди (Одеса, Катеринослав). Держ. терор призвів до винищення майже всіх А. о. в Україні до 1910. За кордоном у Парижі та Женеві у 1912–16 існувала єдина укр. А. о. – «Вільна громада». Від березня 1917 почалося відновлення анархіст. федерацій і груп. Анархісти виступали зі зброєю проти Тимчас. уряду й уряду УНР (Київ, Одеса, Катеринослав, Олександрівськ, Єлисаветград), у 1917–18 входили в союз із більшовиками та рос. лівими есерами. Майже в кожному місті України існувала анархіст. федерація або кілька анархіст. громад різного спрямування. Анархісти створили в Україні свої збройні загони, зокрема «Чорну гвардію», лідерами яких були *М. Никифорова, Н. Махно, М. Япончик*. Найбільша анархіст. федерація тих часів – Бюро анархістів Донец. басейну. За часів Гетьманату анархісти боролися в підпіллі і партиз. загонах Н. Махна проти влади, що сприяло руйнації Української Держави. 1918 формується велика А. о. – Конфедерація анархістів України «Набат», що намагалася об'єднати всі анархіст. громади і течії. Крім «Набату», існувало більше десятка місц. А. о. (1919–23), які належали до анархіст. союзів та федерацій різного спрямування. Від 1919 анархісти України перейшли у відкриту опозицію до більшов. уряду, брали участь у повстаннях проти диктатури більшовиків у Микол., Чигирин., Катеринослав., Махнів. повітах. Більшовикам засобами «червоного терору» вдалося ліквідувати осн. анархіст. федерації і групи вже 1921. Окремі підпіл. і напівпідпіл. громади анархістів існували в Україні до 1924.

Процес демократизації у 2-й пол. 1980-х рр. призвів до відродження анархіст. груп і поширення їхніх ідей. Насамперед це були молодіжні угруповання, які не ставили за мету створення політ. партій та боротьбу за владу. Стихий. анархізм поширюється у молодіж. середовищі, переважно у вигляді анархізму-індивідуалізму, особливістю якого є нехтування законами держави та суспільства. Такий анархізм – одна з рис світосприймання молодіж. угруповань «панків», «рокерів», «гіпі». Анархіст. групи політ. спрямування виникли (під впливом моск. анархіст. організацій) в Сх. і Пд. Україні 1988–90-х рр. серед них найвідоміші: «Світове братство анархістів», махновці, «Січ», анархісти-комуністи Пд. України, «Набат», «зелені» анархісти (екологісти), анархо-пацифісти, біокосмісти, анархо-містики. Об'єднавчим центром укр. анархістів стала газета анархістів-синдикалістів «Набат» (Харків). У травні 1990 анархісти-синдикалісти спробували об'єднати всіх анархістів у Конфедерацію анархістів України і заснували в Харкові інформ. центр; 1994

створили окрему Конфедерацію анархістів-синдикалістів України. Ідеологія сучас. анархізму ґрунтується на ідеях П. Прудона, М. Бакуніна, П. Кропоткіна, Н. Махна. Гасла децентралізації, самоврядування, соціалізації підприємств поєднуються з такими новими гаслами гуманізму, як свобода людини, захист прав людини, екол. гасла, підтримка мирних нар. рухів, «мирної народної антибюрократичної революції». Сучасні укр. анархісти виступають проти насильства й терору, ведуть свій родовід, як вони вважають, від запорожців та махновців. На їхню думку, комп'ютерне, інформатизоване суспільство сприяє свободі інформації, а відтак і анархізмові. У 1989–91 укр. анархісти підтримували гасла руйнації СРСР та створення суверен. України, але розглядали Україну як федерацію з широкою автономією істор.-етногр. р-нів, підтримували ідею Укр. духов. республіки, проводили спільні дії з Рухом (будучи його асоційов. чл. у 1989) та Партією демократ. відродження України. Після 1991 анархісти України відійшли від нац.-демократ. напрямку й почали виступати з позиції гострої критики держави, обстоюючи ідеї самоврядування та регіоналізації, добробуту народу і капіталіст. перетворень, проти комуніст. і кримінал. мафії. А. о. мають деякий вплив у студент. і робітн. середовищі Сх. України. Але чисельність анархіст. груп мала (бл. 1000 осіб), членство в групах не фіксоване (немає парт. квитків і внесків). У серпні 1999 в Одесі на установ. з'їзді створ. Союз-партію «Анархісти України» (лідер В. Чорний), яка провела ревізію старих анархіст. догм; визнала приватну власність і державу, партійну систему і парламент. форми боротьби, однак вважає державу та бюрократів гол. експлуататорами і ворогами, проти всевладдя яких пропонує створити союз буржуазії, дрібних власників і робітників. Програма партії схиляється до анархо-індивідуалізму та лібералізму. Ідеологія анархізму зі знач. часткою екстремізму та комуніст. ідеями домінує серед сучас. укр. «лівих» молодіж. угруповань, що інколи блокуються з КПУ і СПУ.

Рекомендована література

1. Альманах. Сборник по истории анархического движения в России. Париж, 1909;
2. На Украине: Повстанчество и анархическое движение. Буэнос-Айрес, 1922;
3. Аршинов П. История махновского движения (1918–1921). Берлин, 1923;
4. Очерки истории анархического движения в России. Москва, 1926;
5. Махно Н. Воспоминания. Кн. 1–3. Париж, 1929–37;
6. Равич-Черкасский М. Анархисты. Х., 1929;
7. Ерде Д. Політична програма анархо-махновщини // Літопис революції. 1930. № 1;
8. Комин В. Анархизм в России. Калинин, 1969;
9. P. Avrich. The anarchists in the Russian revolution. London, 1973;
10. Канев С. Октябрьская революция и крах анархизма. Москва, 1974;
11. Непролетарские партии России. Урок истории. Москва, 1984;
12. Канев С. Революция и анархизм. Москва, 1987;

13. Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). К., 1991;
14. Савченко В. А. Анархістський рух в Україні у 1905– 1907 рр. // Зб. наук. пр. з питань політ. історії. 1992. № 169;
15. Лебеденко О. М. Анархізм в Україні: (XIX – початок XX ст.). К., 1994;
16. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії. К., 1998;
17. Боровик М. А. Анархістський рух в Україні у 1917–1921 рр. // УІЖ. 1999. № 1.

Бібліографічний опис:

Анархістські організації / В. А. Савченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-44060>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).